

СВІТ МАРКА ТВЕНА І ЙОГО КНИГИ ПРО ДІТЕЙ

На південному сході Сполучених Штатів, там, де ріка Міссурі впадає в Міссісіпі, недалеко від селища Флорида 1835 року народився Семюель Клеменс. Селище Флорида лежить біля містечка з гучною назвою Ганнібал, де минули його дитинство і юність і де на високім скелястім березі стоїть один з небагатьох пам'ятників літературним героям, яких створила творча фантазія письменника, двом підліткам — Тому Соєру і Гекльберрі Фінну.

У дитинстві в Сема не було більшого і заповітнішого бажання, як стати матросом, надягти білу форму юнги чи засмальцьовану куртку механіка, підперезатися шкіряним ремінцем, вивчити слівця, якими хизувалися річні вовки, і коли-небудь пройтися по вулицях Ганнібала ходою лоцмана, звичного до хитавиці та штормів.

І одного разу такий день настав, коли Велика Ріка, так називали Міссісіпі американські індіанці, покликала підлітка і він не зміг устояти. Вивчив лоцманське ремесло і став досвідченим лоцманом, що знав фарватер Великої Ріки як власну долоню, водив пароплави по її притоках і протоках, не раз пропливав повз ті скелі, де зараз стоїть пам'ятник Тому і Геку, та, мабуть, і його фантазії не вистачило б, аби уявити, що минуть роки, і двоє хлопчаків, яких йому ще треба вигадати і відтворити в них пам'ять про своє дитинство, вітатимуть з берега інші пароплави, і люди на палубах згадуватимуть не лоцмана Сема Клеменса, а всевітньо відомого письменника Марка Твена, який оспівав цю ріку в книжках, що ними сьогодні зачитуються у всьому світі.

Своє літературне ім'я він вибрав не випадково. В ті часи, коли він був лоцманом, на Міссісіпі не було жодного маяка, а лише буйки, які ставив сам лоцман. Заміряючи жердиною глибину ріки, він кричав своєму помічнику в рубку: “Марк твен!”, тобто “мірка — два”: цей вислів у річковиків Міссісіпі означав глибину, достатню для безпечного плавання суден.

Під псевдонімом Марк Твен з 1863 року виходило все, що друкував письменник,— і це ім'я стало гордістю і славою американського народу.

Протягом усього свого життя Марк Твен зумів зберегти чесність, принциповість, любов до людей, незалежно від кольору їхньої шкіри. Гуморист і с а тирик, він ніс людям велику віру в перемогу

гуманістичних ідеалів над силами зла, обстоював своє право на критику негативних сторін дійсності в рідній країні, яку любив і хотів бачити кращою.

Для нього саме життя стало університетом художньої майстерності. Замолоду він змінив чимало професій. Був репортером, журналістом, шукачем срібла, друкарем, лоцманом. Та з ким би не зводила його доля, він завжди залишався людиною, що свято вірила в справедливість, перемогу добра.

Перші оповідання Твена з'являються в шістдесяті роки і переносять читача в особливий світ, де все вирує і шумує енергією, починаючи з кишенькових годинників і закінчуючи сіамськими близнюками. Навіть покійник замість того, щоб мирно спочивати в труні, стає поряд з візником на передку власного катафалка і заявляє, що востаннє хоче поглянути на своїх друзів.

Твену подобається розкотистий сміх, гучні розваги. В особі гумориста Твена народна Америка — щира і безпосередня — стверджувала себе в літературі. Саме бачення світу письменником протистояло лицемірній моралі американського міщанина. Все штучне і надумане викликало його протест. Всякі штампи, спроби надати життю благоприсойного обивательського вигляду були йому ненависні.

Одна з основних особливостей гумору Твена — руйнування умовностей і традицій, що дають хибне уявлення про світ. Щоб досягти цього ефекту, Твен вводить у свої оповідання образ простодушної людини, простака, який бачить світ безпосередньо і широко й наївно розповідає про свої життєві враження. Такий герой стає центральним у більшості оповідань письменника і визначає особливості та характер гумору Твена

***

У 1875 році Марк Твен почав писати “Пригоди Тома Соєра” — книгу, якій судилося увійти до скарбниці світової літератури. Спочатку він думав, що ця книга не для дітей, що її читатимуть тільки дорослі. Через якийсь час він заявляв, що цей твір — для хлопчиків і дівчаток. Така невизначеність була, безумовно, не випадкова. Одним з об'єктів нищівної критики письменника була тогочасна дитяча література. На час появи “Пригод Тома Соєра” поширеним жанром дитячої літератури були так звані книги для недільної школи. Писалися ці книжки в сентиментально-набожній манері, розповідаючи про гарних дітей, які підуть прямісінько до раю, і про поганих, що звичайно закінчують життя на шибениці. Традиційним героєм цих книжок був доброчесний, побожний та кволий “чемний хлопець”. Повільно згасаючи від хвороби, він встигає перед смертю

навернути на праведний шлях маленького негідника, що не бажає відвідувати недільну школу.

Книга Твена була полемічно спрямована проти такої літератури, пародіювала її, стверджуючи любов до свободи, до всього чистого, здорового і світлого в людині. І ці ідеї письменник втілював в одному з найчарівніших образів своєї творчості — в образі відчайдушного шибеника Тома.

У “Пригодах Тома Соєра” Марк Твен спробував воскресити проведені в Ганнібалі дитячі роки, які, попри всі незгоди, що їх судилося пережити його родині, збереглися в пам’яті як ідилія — містечко, що купається в сонячному морі, лісисті пагорби, на схилах яких він з друзями грався в розбійників, а перед містом — велична широчінь Міссісіпі.

Біографи вже давно встановили, що більшу частину пригод Тома Соєра автор пережив сам у віці свого героя. Неподалік від Ганнібала справді існував безлюдний острів, куди хлопчачі тікали, щоби сховатися від “цивілізації” дорослих, або ж ховалися в печерах поблизу міста. В Ганнібалі, у натовпі босоногих хлопчиків він уперше зустрів прототипів своїх майбутніх героїв — Тома Соєра, Гекльберрі Фінна, Джо Гарпера. Був у Ганнібалі й індіанець Джо, що ледь не вмер від голоду, заблукавши в одній із печер.

Дружба Семюеля Клеменса з маленьким волоцюгою Томом Бленкеншипом, згодом увіковиченим ім’ям Гекльберрі Фінн, стала однією з найяскравіших згадок у житті, попри заборону дорослих дружити з ним. Та малий Сем порушував заборони ледь не щодня. Він випробовував на котів ліки, що призначалися йому самому, жахав матір, приносячи додому вужів і кажанів. Часто йому вдавалося уникнути заслуженої кари і разом з друзями Томасом Соєром та Томом Бленкеншипом помріяти про повторення подвигів Робін Гуда та пригод Робінзона Крузо.

У спогадах Твена ці епізоди його дитинства повиті поетичним ореолом, і він не раз звертався до них у своїх творах. Та світлі, радісні спомини були невіддільні від сумних і трагічних.

Одного разу Семюель Клеменс став свідком убивства серед білого дня на одній із головних вулиць міста. Цю картину Твен згодом відтворив на сторінках “Пригод Гекльберрі Фінна”.

Тяжкі спогади дитинства були пов’язані і з існуючим у Ганнібалі рабством. Хлопець ріс в оточенні негрівських невільників, тісно спілкувався з ними і не раз був свідком розправи над неграми-рабами, бачив, як шестеро чоловіків забили змученого, знесиленого втікача, як власник за мізерну провину вбив свого раба.

Старший брат його приятеля Тома Бленкеншипа — Бен — протягом двох тижнів ховав негра-утікача в очереті, потай приносить йому їжу. А коли негра вистежили, він допоміг йому втекти. На все життя Твен запам'ятав страту аболіціоніста Гарді, якого засудили за переховування раба-втікача. Ненависть, яку Твен усе своє життя в і днував до расової дискримінації, безумовно, вперше зародилася в його душі ще завдяки давнім споминам дитинства.

Доскіпливі біографи вже давно сперечаються про те, яким було дитинство Марка Твена і яким був тогочасний Ганнібал, названий у повісті як Сент-Пітерсберг. Проте вони доходять різних висновків — одні відзначають абсолютну достовірність, інші вказують на романтизацію й ідеалізацію дитинства. Дуже не просто помітити в цій книзі межу, за якою закінчується достовірність і починається казка, цікава, весела, немовби її написали самі підлітки.

Давно вже існує думка про те, що Марк Твен чи не перший серед зарубіжних письменників зумів глибоко показати психологію дитини, її радощі й переживання у всій своїй зовнішній непослідовності і внутрішній цілності.

Діти і дорослі в романі часто не можуть порозумітися. Це яскраво й переконливо показано в тій моделі педагогіки, якою керуються дорослі. Якщо основою обивательського існування є насильство над природою, то основою псевдопедагогіки — насильство над дитиною.

Найрадикальнішим засобом переконання, з точки зору місцевих педагогів, є дрючок і потилицьники. Євангельський вислів “Хто жаліє дитя, той губить його”, що його не раз цитує тітонька Поллі, покладено в основу всього виховання. Крім фізичних методів примусу, є й духовні — зазубрювання євангельських текстів, повторення прописних істин, що перетворює нормальних дітей у бовдурів або лицемірів. І діти бунтують. Том з друзями вдаються до відчайдушних витівок, жертвами яких стають дорослі. Испити в міській школі, як відомо, закінчуються трагікомічним епізодом. З горища на голову вчителя спускається кішка і знімає лапами перуку, що ховала його лисину.

Вдача цього невгамовного витівника суперечлива. Попри весь прищеплений дешевими пригодницькими творами романтизм і схильність до буйної фантазії він — ділова людина, що в потрібну хвилину виявляє справжню кмітливість. Та велика перевага Тома над дорослими полягає в тому, що практична вигода для нього — не самоціль. Його захоплює сам процес пошуків, долань перешкод, вигадок. Навіть пошуки скарбу цікаві не стільки практичним результатом, як можливістю зазнати дивовижних, ризикованих пригод.

Твен наполегливо підводить читача до думки про те, що життя може бути прекрасним і захоплюючим, що “чари” приховані в найбуденніших речах і що Том має рацію, коли шукає в житті “чудес” і не мириться з сірим обивательським існуванням.

З розвитком сюжету книги ми бачимо, що життя ставить Тома перед серйозними моральними проблемами, як, наприклад, в епізоді вбивства Робінсона. Злочин вчинив індіанець Джо, проте він утік від заслуженої кари і звинуватив у всьому ні в чому не винного Поттера. Випадково ставши свідком убивства на цвинтарі, Том перемагає страх перед Джо і викриває перед судом справжнього злочинця, рятуючи Поттера від шибениці.

Таким чином вперше в історії американської дитячої літератури з’явилася книга, де показується, що чесність і порядність — це не синоніми нудьги і що джерелом гуманістичних почуттів є не проповіді священика, а щирість і прагнення юного серця до пошуків істини.

Роман “Пригоди Гекльберрі Фінна” Марк Твен написав через десять років. Якщо його читати одразу після “Пригод Тома Сойєра”, то різниця між ними просто дивовижна. Насамперед у манері розповіді: сонячно-безтурботній, жартівливій у повісті і сумній, ба навіть драматичній у романі.

Життя перед Геком розкривається у всій своїй складності, глибокому трагізмі, з усіма суперечностями. У цій книжці менше пригод, і всі вони не пов’язані ані з авантюрами, ані з розвагами. Том тікав на острів просто заради гри, Гек зовсім інший і за характером, і за вихованням. Та й яке там виховання! Вдова Дуглас, яка вирішила всиновити Гека, змушена була пояснювати йому все спочатку: нав іщо люди вмиваються, чому в церкві не можна жувати тютюн і ловити мух. У неї це не дуже виходило, бо Гек любив ліс, річку, свободу і його не спокушували ні смачні обіди, ні турботи вдови. Нікуди подітися хлопцеві, і він ховається на острові після того, як втік від батька п’яниці й удови. Гек самотній і, власне, нікому не потрібний. І притулком для нього стає пліт.

Сюжет книжки про Гека — мандри, що завжди обіцяють захоплюючі пригоди. Такий сюжет вибрано, звичайно, не випадково. У світовій літературі він зустрічається ще відтоді, як на пропалених сонцем іспанських дорогах з’явилася худа, висока постать доброго лицаря Дон Кіхота верхи на Росінанті та його осадкуватого слуги на віслюку.

Роман про Гека — це роман дороги. А річка, по якій вони з Джімпомпливуть, — це величний світ поезії, який ніколи не підкориться нудній містечковій повсякденності. Геку і Джіму добре в цьому

с в і ті. Але погано з людьми, які його населяють. Для Джіма дорога — це небезпечний і важкий шлях до свободи, для Гека — природна форма існування.

Спочатку плавання здається Геку дивовижною пригодою. Та зустріч із Джімом, усе побачене й пережите перетворює ситуацію гри, знайому нам ще з “Пригод Тома Соєра”, на ситуацію морального вибору. Пропливаючи одне за одним маленькі містечка робовласницького Півдня, в кожному з них Гек бачить таке, що не повинна бачити і знати дитина: то бундючний полковник Шерборн посеред білого дня вбиває безневинного старого Богса то сім’ї Гренджфордів і Шепердсонів винищують одна одну, ворогуючи між собою, хоч ніхто не пам’ятає, з чого все почалося; то два пройдисвіти, “герцог” та “король”, брехнею змушують Гека з Джімом взяти їх на пліт, де безперестанку затівають свої кумедні, а частіше мерзотні афери.

І серед цих злих, напівбожевільних і жорстоких людей тільки Гек і Джім зберігають людську подобу. Вони уособлюють усе те, що робить людину людиною: доброту, вірність, тверезий розум, уміння вистояти за тяжких обставин. В уявленні Гека світ, населений дорослими, ворожий, скрізь на тебе чатує біда. Тому треба завжди бути наготові. Тільки на плоті Гек відчуває себе вільно, легко й затишно. Цей пліт, на якому читач начебто теж мандрує, стає високим символом, де виявляється справжня гуманістична суть людини. Як тільки герої відштовхуються від берега і виходять на швидку течію, одразу зникають всі забобони, вся жорстокість, що поширені в рідних краях Гека і Джіма. Тут, мабуть, уперше в житті раб-утікач Джім відчув себе з Геком як рівний з рівним. Перед очима Гека проходить величезна і така різна Америка, і це змушує його серйозно замислитися над життям. Скільки разів він дивуватиметься з невміння людей жити просто, свої справи вирішувати справедливо й мудро! І ці роздуми поступово змінюють його погляд на життя. Він стає дивакуватим і дещо несьогосвітнім.

Один з найсильніших епізодів роману, що водночас і зворушує, і розчулює, пов’язаний з моральним вибором Гека — виказати свого друга Джіма чи врятувати його. Гек виховувався на забобонах свого часу, він широко вірить у те, що приховувати негра-втікача — смертельний гріх. Коли він прислуховується до голосу сумління, то цей голос підказує йому якнайшвидше пристати до берега і передати Джіма властям.

Та це було, звісно, не сумління, а забобон, за яким негра вважали неповноцінною людиною.

На щастя, Гек ніколи не навчився робити те, що потрібно. Відчуття справедливості, яке ніколи не зраджувало Гека, не дозволяло йому виказати Джіма, що ділив з ним увесь тягар плавання і свято вірив у те, що Гек — його єдиний і вірний друг. Над усіма расистськими міфами, над усіма забобонами і жорстокими переконаннями, що тримали в полоні інколи навіть чесних людей тогочасного американського Півдня, торжествує просте й велике почуття людського братерства.

І Гек Фінн стає справжнім героєм, вступивши в конфлікт з державою, церквою, релігією. Гек ще не раз виявлятиме шляхетність душі, і читач побачить, що його душевна щедрість безкорислива, бо серед усіх героїв роману, крім, звичайно, Джіма, він потребує допомоги більше за всіх, а йому і на думку не спадає розраховувати на таку допомогу.

Життя Гека на Міссісіпі дуже складне, та коли наприкінці книжки з'являється Том зі своїми витівками й вигадками, тональність роману змінюється, і читач знову попадає в царство гри, для якої Гек уже, мабуть, надто дорослий. Увесь епізод звільнення Джіма, яке Том здійснює за канонами пригодницьких книжок, видається повторенням досягнутого. Невипадково Е. Хемінгуей писав: “Уся американська література вийшла з однієї книги Марка Твена, з його “Гекльберрі Фінна”. Якщо будете її читати, зупиніться на тому місці, де негра Джіма викрадають у Гека. Це і є справжній кінець. Все решта там надумане. Та кращої книги в нас немає. З неї вийшла вся американська література.

До “Гекльберрі Фінна” нічого не було. І після неї рівноцінної книги не з'являлося”.

Подальший творчий шлях письменника пов'язаний з потягом до сатири — сатири суворої, гнівної, нищівної. Болісні роздуми про долю своєї країни, про ганебне порушення демократії, про потворне суспільне буття призводять його до найпохмуріших висновків.

Протягом усього свого життя Марк Твен цікавився середньовічним минулим Європи. Цій темі він присвятив три книжки: “Принц і злидар” — казку-притчу, де йдеться про згубний вплив багатства на людську особистість та розкривається велич безкорисливої дружби; “Жанна д'Арк” — оповідь про героїчну боротьбу юної французьки за свободу й щастя рідного народу. І третя книжка — блискучий сатиричний роман “Янки з Коннектикуту при дворі короля Артура”, герой якого зневажав і ненавидів феодальну тиранію, рицарів та поміщиків, священників і ченців, що склали панівну верхівку Англії за часів короля Артура. Та зрештою він

побачив, що і в Америці кінця XIX сторіччя простим людям живеться нелегко.

Ці історичні теми і сюжети мали для письменника не академічний інтерес, а живу актуальність сьогодення. Розвінчуючи Тюдорів і Артурів, королів і герцогів, Твен воював не з тінями минулого, а з деспотизмом і несправедливістю в будь-якій країні і за всіх часів.

Продажним, жорстоким, цинічно-безсоромним постає світ в останніх оповіданнях і памфлетах письменника. Колись символом Америки для Твена було сповнене привабливості, краси містечко Сент-Пітерсберг, де минуло дитинство Тома і Гека. Зміну в ставленні письменника до порядків у Сполучених Штатах можна помітити в оповіданні “Людина, що спокусила Гедліберг”, де містечко Гедліберг стає втіленням сучасної Америки. В цьому “чесному і невідкупному” місті самі лише злодії, брехуни та шахраї. І верховодять у ньому огидні та ниці ділки.

Зловісні тіні середньовіччя, на жаль, мають великі життєві сили, вони, як показує Твен в оповіданні, проникають і в наші часи. Хто може їм протистояти? Над цим питанням мусять замислитися і наші читачі.

Оксана Тараненко

ПРИГОДИ ТОМА СОЙЕРА

Моїй дружині з любов'ю
присвячую цю книжку

ПЕРЕДМОВА

Більшість пригод, описаних у цій книжці, сталося насправді: декотрі — зі мною самим, інші — з моїми шкільними товаришами. Гека Фінна змальовано з життя. Тома Соїєра також, але він — персонаж не одноосібний, бо поєднує в собі риси вдачі трьох хлопців, яких я знав, і, отже, належить до мішаного архітектурного стилю.

Чудні забобони, згадувані далі, були дуже поширені серед дітей і негрів на Заході за тих часів, про які йдеться в цій оповіді,— тобто тридцять — сорок років тому.

Хоч моя книжка написана передусім на розвагу хлопчикам та дівчаткам, я сподіваюся, що її залюбки прочитають і дорослі чоловіки та жінки, бо мені хотілося б викликати в них приємні спогади про те, якими були колись вони самі, як почували, думали й розмовляли і в які дивовижні історії іноді встрявали.

Гартфорд, 1876

Автор

РОЗДІЛ I

— оме!
Ані звуку.
— Томе!
Ані звуку.

— Де ж це він, шибеник, подівся, хотіла б я знати... Томе, озвися!

Ані звуку.

Стара жінка зсунула вниз окуляри й, дивлячись поверх них, роззирнулася по кімнаті; потім підняла окуляри на чоло й погляну-

ла з-під них. Шукаючи таку дрібницю, як хлопець, вона майже ніколи не дивилася крізь скельця: то були парадні окуляри, втіха її душі, і призначалися вони для “вигляду”, а не для діла,— так само вона могла б дивитися й крізь дві конфорки з кухонної плити. Якусь мить стара стояла видимо спантеличена, а тоді промовила — не надто сердито, проте досить голосно, щоб її почули меблі в кімнаті:

— Ну стривай, попадешся ти мені в руки!..

Стара не докінчила, бо саме стояла нахилившись і тицяла щіткою під ліжком, отож мусила раз у раз зводити дух. Та з-під ліжка вона виштурхала тільки kota.

— Зроду не бачила такого поганця!

Вона пішла до відчинених дверей, стала на порозі й повела оком по грядках помідорів, зарослих дурманом,— то був її “город”. Тома не видно ніде. Тоді вона підвищила голос,— так щоб було чути далі,— й гукнула:

— Гей, *То-о-ме!*

Раптом позад неї щось шурхнуло, і вона обернулася — саме вчасно, щоб схопити за полу куртки невеликого хлопчиська й не дати йому втекти.

— А, ось ти де! Я ж таки мала б подумати про цю комору. Ти що там робив?

— Нічого.

— Нічого? А ти поглянь на свої руки. І на свій рот. Це що таке?

— Не знаю, тітонько.

— Зате я знаю. Це варення — ось що це таке. Сто разів тобі казала: не чіпай варення, бо шкуру злуплю! Ану дай мені оту лозину!..

Лозина зависла в повітрі. Здавалося, порятунку немає.

— Ой тітонько! Мерщій оберніться!

Стара рвучко обернулася і про всяк випадок сторожко підбрала спідницю. А хлопчисько миттю дременув геть, видряпався на високий дощаний паркан і зник з очей.

Тітка Поллі з хвилину стояла розгублена, потім тихенько засміялася:

— Ну й розбишака ж, хай йому абищо! Невже я так-таки нічого не навчуся? Це ж уже вкотре він отак мене дурить. Мабуть, і справді старі дурні найдурніші. Недарма кажуть: старого собаку нових штук не навчиш. Та Боже ж ти мій, у цього хлопчиська і витівки щоразу інші, отож не знаєш, чого й сподіватися. І він наче знає, скільки можна мучити мене, доки мені урветься терпець. Знає і те,

що досить йому хоч на мить збити мене з пантелику або насмішити, як мені вже несила й руку звести, щоб добряче його відшмагати. Ой, не виконую я свого обов'язку щодо хлопця, бачить Бог! Хто попускає дитині, той псує її, говорить Святе письмо. Грішниця я і знаю, що доведеться мені прийняти кару й за себе, й за нього. В ньому наче біс сидить, то помилуй мене Боже, він же, сердешна дитина, син моєїпокійної сестри, і мені просто не стає духу лупцювати його. Щоразу як даю йому втекти, мене гризе сумління, а як поб'ю його — аж серце кров'ю обкипає. Правду каже Святе письмо: короткий вік людський і сповнений скорботи, — так-бо воно й є... Ось він сьогодні не піде до школи, то я повинна покарати його за це: доведеться йому завтра працювати. Хоч це й жорстоко — змушувати його працювати в суботу, коли всі інші хлопці гулятимуть, але ж праця — то для нього справжня мука, і я повинна бодай так виконувати свій обов'язок, а то геть занапащу хлопця.

Том справді не пішов до школи й дуже приємно згаяв час. Додому він повернувся, тільки-тільки щоб до вечері встигнути допомогти чорношкірому хлопчині Джімові напилати на завтра дров і нащипати скіпок — чи принаймні встигнути розповісти йому про свої походеньки, поки Джім сам зробив зо дві третини всієї тієї роботи. А от Сід, Томів молодший (чи, власне, зведений) брат, на той час уже закінчив своє діло (він збирав скіпки): то був слухняний хлопчик, який не любив пустощів і нікому не завдавав клопоту.

Поки Том вечеряв, при кожній зручній нагоді тягаючи з цукорниці грудочки цукру, тітка Поллі діймала його підступними, повними прихованих пасток запитаннями, сподіваючись загнати хлопця на слизьке й вивідати в нього правду. Як і багато хто з простодушних людей, вона тішила себе марнославною думкою, ніби має неабиякий хист до таємної дипломатії, і вважала свої наївні хитрощі за чудеса винахідливості й підступності.

— Томе,— спитала вона,— сьогодні в школі було душно?

— Так, тітонько.

— Страшенно душно, правда ж?

— Так, тітонько.

— І тобі, Томе, не захотілося піти скупатись?

Зачувши недобре, Том ураз нашорошив вуха. Він пильно глянув у тітчине обличчя, але нічого особливого не добачив і тому відповів:

— Та ні, тітонько, не дуже.

Стара простягла руку, помацала Томову сорочку й сказала:

— Ну що ж, тобі, я бачу, й тепер не дуже жарко.— А сама тайкома тішилася тим, як спритно й непомітно зуміла перевірити, чи суха в хлопця сорочка.

Але Том уже збагнув, звідки вітер дме, і випередив її наступний хід.

— Дехто з нас поливав собі на голову з помпи. У мене й досі волосся вогке, ось бачите?

Тітка Поллі з досадою подумала, що не скористалася з цього очевидного доказу й дала обвести себе круг пальця. Тоді в неї сяйнула нова думка.

— Але ж, Томе, щоб полити собі на голову з помпи, не треба було розпорювати комір сорочки там, де я зашила, правда? Ану розстебни куртку!

З обличчя в Тома збігла тінь тривоги. Він розстебнув куртку. Комір сорочки був міцно зашитий.

— Що ти скажеш! Ну гаразд, нехай. Я ж таки була певна, що ти не пішов до школи й купався в річці. Та я не гніваюсь на тебе,

Томе. Хоч віри тобі, як то кажуть, уже й немає, але часом ти буваєш кращий, ніж здаєшся. Принаймні сьогодні.

Вона й засмутилася тим, що проникливість зрадила її, і водночас була рада, що Том бодай цього разу повівся як годиться.

Аж раптом обізвався Сід:

— Чогось мені здається, ніби ви зашили йому комір білою ниткою, а тут чорна.

— Та певне ж білою!.. Томе!..

Том не став чекати, що буде далі. Уже в дверях він обернувся й гукнув:

— Ну, Сідді, це тобі так не минеться!

У безпечному місці Том роздивився на дві великі голки, застромлені зі споду у вилогу його куртки й обмотані нитками: одна білою, друга — чорною. І пробурмотів сам до себе:

— Вона б зроду не помітила, коли б не Сід... Чорт її знає! То вона зашиває білою ниткою, то чорною. Щось би вже одне, а то де там устежити. Але Сіда я таки відлупцюю. Буде йому наука.

Том аж ніяк не був Зразковим Хлопчиком у містечку. Та він дуже добре знав такого і страшенно не любив його.

Минуло хвилини зо дві, а може, й менше — і він забув про всі свої злигодні. І не тому, що вони були не такі прикрі й гіркі, як злигодні дорослих людей, — просто їх на якийсь час витіснило нове непереборне захоплення, точнісінько так, як і доросла людина забуває своє горе, збуджена якимсь новим, цікавим для неї ділом. Таким цікавим ділом став для Тома новий спосіб свистіти, щойно перейнятий від одного негра, — і хлопцеві не терпілося повправлятися у ньому на волі. То був особливий, подібний до пташиного, свист, таке собі заливчате щебетання, яке виходить, коли часто-часто доторкатися кінчиком язика до піднебіння, — читач, певно, пригадає, як це робиться, якщо він сам був колись хлопчиком. Не пошкодувавши зусиль, Том скоро опанував цю премудрість і тепер простував вулицею з солодкою музикою на устах і великою вдячністю у душі. Він почував себе, наче астроном, що відкрив нову планету, але радість його, поза всяким сумнівом, була ще більша, глибша й ширіша, ніж в астронома.

Лі і тні надвечір'я тягнуться довго, і надворі ще не споночило. Раптом Том урвав свою трель. Перед ним був незнайомець — хлопчина, трохи більший за нього самого. У глухому провінційному містечку Сант-Пітерсберзі будь-яка нова людина, незалежно від статі й віку, являла собою справжню дивовижу. А цей хлопець був ще й

добре вдягнений — аж надто добре, як на будень. Просто-таки неймовірно добре. На ньому був гарний новісінький капелюх, застебнута на всі гудзики, нова й чиста синя сукняна куртка і такі самі нові й чисті штани. До того ж він мав на ногах черевики, а була ще тільки п'ятниця! І навіть краватку на шиї — якусь барвисту стрічку. Одне слово, справляв враження міського жевжика, а Тома від таких аж з душі вернуло. Чим далі він розглядав це виряджене диво, тим вище задирав перед ним носа і тим жалюгіднішим здавався йому власний одяг.

Жоден з хлопців не озивався. Коли зрушав з місця один, зараз же зрушав і другий — але тільки вбік, по колу. Вони весь час трималися лицем до лица, дивлячись просто в очі один одному. Нарешті Том сказав:

- Вибити тобі бубну?
- Ану спробуй, побачимо.
- Кажу — виб'ю, то й виб'ю.
- Руки короткі.
- А от і виб'ю.
- Не виб'єш.
- Виб'ю!

— Ні, не виб'єш.

— Виб'ю!

— Ні!

Запала ніякова мовчанка. Потім Том спитав:

— Тебе як звати?

— А тобі що до того?

— Ось я тобі *покажу*, що мені до того.

— Чого ж не показуєш?

— Багато говоритимеш, то й покажу.

— І говоритиму, і говоритиму, і *говоритиму*! Ну, то що?

— Думаєш, ти велика цяця, еге ж? Та якби я захотів, то помолотив би тебе однією рукою, а другу хай би мені прив'язали за спиною.

— То чого ж не помолотиш? Тільки базікаєш.

— А таки помолочу, як не вгамуєшся.

— Ха-ха, бачили ми таких!

— Слухай, чепуруне! Гадаєш, ти важна птиця, еге ж? Ач якого капелюха напнув!

— Не подобається — то збий його з мене. Збий — і побачиш, що тобі буде.

— Брешеш!

— Сам ти брешеш.

— Ти паскудний брехун і боягуз.

— Ану котися ти, знаєш куди...

— Ще раз пошли мене — і я розвалю тобі голову каменюкою.

— Ой-ой-ой, так і розвалиш!

— Кажу тобі, розвалю!

— То чого ж не розвалюєш? Чого тільки *кажеш*, а нічого не робиш? Боїшся!

— Я не боюся.

— Боїшся.

— Ні!

— Боїшся!..

Знов запала мовчанка. Обидва знов затупцяли боком, поїдаючи один одного очима. Нарешті зійшлися плече до плеча.

— Забирайся геть звідси! — сказав Том.

— Сам забирайся!

— І не подумую.

— І я не подумую.

Вони стояли, кожен спираючись на скісно виставлену вперед ногу, і з ненавистю в очах щосили штовхали один одного. Але ні

той, ні той не міг переважити. Нарешті, захекані й розпашілі, обидва обережно послабили натиск, і Том сказав:

— Ти боягуз і слинько! Ось я скажу своєму старшому братові — то він тебе самим мізинцем віддухопелить. А я йому скажу, начувайся!

— Чхав я на твого старшого брата! У мене теж є брат, ще більший за твого, такий, що за одним махом перекине його аж за отой паркан.

(Обидва брати були, звісно, вигадані).

— Брешеш!

— Хоч ти що кажи, а це правда.

Великим пальцем ноги Том провів у пилюці ризику і промовив:

— Спробуй тільки ступити за цю ризику, то я так тобі дам, що рачки поповзеш. Хто б ти не був, а слізьми вмиєшся.

Чужак притьмом переступив ризику й сказав:

— Ну, дай мені, ти ж обіцяв.

— Ти мене краще не чіпай, бо пошкодуєш.

— Ти ж казав, що даси мені, то чого ж не даєш?

— Хай мене чорти візьмуть, як не дам за два центи!

Хлопець дістав з кишені два великі мідяки й, глузливо посміхаючись, простяг їх Томові. Той ударив його по руці, і монети полетіли на землю. А за мить і обидва хлопці покотилися по пилюці, зчепившись, мов два коти. Вони тягали й смикали один одного за чуприни та за одіж, щипали й дряпали один одному носи — і вкривали себе порохом і славою. Невдовзі картина набула чіткіших обрисів, і крізь хмари бою стало видно, що Том сидить верхи на незнайомому хлопцеві й молотить його кулаками.

— Здавайся? — зажадав він.

Хлопець лиш дужче запручався, силкуючись звільнитися. Він плакав від образи й безсилої люті.

— Здавайся! — І Том знову замолотив кулаками.

Нарешті чужак видушив із себе: “Здаюся”, — і Том пустив його зі словами:

— Оце тобі буде наука. Іншим разом краще дивися, з ким заводишся.

Хлопець подався геть, обтрушуючи з себе пилюку, хлипаючи й шморгаючи носом. Час від часу він озирався й, крутячи головою, погрожував поквитатися з Томом, “хай тільки його ще десь здібає”. Том відповів на це зневажливим сміхом, а тоді, сповнений радісного

п іднесення, рушив додому, та тільки-но він повернувся спиною до чужинця, як той схопив каменюку й пожбував йому між лопатки, а сам кинувся тікати, вистрибуючи, мов антилопа. Том гнався за негідником до самого дому так довідався, де той живе. Деякий час він стовбичив біля хвіртки, викликаючи ворога надвір, але хлопчисько тільки робив з-за вікна гримаси і виклику не прийняв. Потім з'явилася його матуся, обізвала Тома грубим, лихим, зіпсутим хлопчиськом і звеліла йому забиратися геть. І він пішов геть, але сказав, що той поганець йому “ще попадеться”.

Додому Том повернувся дуже пізно і, обережно залазючи крізь вікно, наразився на засідку: на нього чатувала сама тітка, і, коли вона побачила, на що схожий його одяг, її рішучість обернути хлопцеві суботній відпочинок на підневільну працю стала тверда, як криця.

Розділ II

Настав суботній ранок, і все навколо засяяло літніми барвами й свіжістю, забувало життям. У кожному серці бриніла музика, а коли серце було молоде — пісня лилася з уст. Кожне обличчя променилося радістю, і кожен перехожий ступав пружно й молодо.

Пишно цвіла біла акація і сповнювала повітря своїми пахощами. Кардіфська гора, що підносилася на околиці містечка, була вкрита рясною зеленню і здаля видавалася справжньою землею обітованою, де панували краса, мир і спокій.

Том з'явився на узбіччі вулиці з відром вапна та довгою малярською щіткою в руках. Він зміряв оком паркан, і вся його радість умить розвіялась, а душу сповнила глибока туга. Тридцять ярдів дощаного паркана заввишки дев'ять футів! Увесь світ здався йому нікчемним і безглуздим, а саме життя — важеним тягарем. Зітхнувши, він умочив щітку у відро й провів нею по верхній дошці паркана, тоді зробив те саме ще й ще раз і, порівнявши жалюгідну білу смужку з безмежним небіленим обширом, скрушно сів на огорожку коло дерева.

Із хвіртки, наспівуючи “Дівчата з Буффало”, підстрибцем вибіг Джім з бляшаним відром у руці. Ходити по воду до міської помпи звичайно здавалося Томові марудним ділом, але тепер він подумав, що це не так уже й погано. Згадав, що коло помпи завжди велелюдно: білі й чорні хлопці та дівчата, дожидаючи своєї черги, відпо-

чивали там, мінялись іграшками, сварилися, билися, пустували. Згадав і те, що хоча до помпи було всього якихось півтораєтакроків, Джім ніколи не повертався з водою раніш як за годину, та й то доводилося мало не щоразу когось по нього посилати.

— Слухай, Джіме, — сказав Том, — давай я принесу води, а ти тут трохи побілиш.

Джім похитав головою і відповів:

— Не можу, паничу Томе. Стара пані звеліли мені мершій іти по воду й не спинятися ніде дорогою. Вони сказали: мабуть, панич Том покличуть мене білити паркан, то щоб я йшов собі й робив своє діло, а про паркан вони самі подбають.

— Та не слухай ти її, Джіме. Вона багато чого каже. Дай-но мені відро — я миттю зганяю. Вона й не знатиме нічого.

— Ой ні, паничу Томе, боюся. Стара пані голову мені одірвуть. Бачить Бог, одірвуть.

— *Вона?* Та вона ніколи нікого не скривдить, хіба що наперстком по голові стукне — а хто ж цього боїться? Говорить вона справді всякі страхіття, але ж від тих балачок ніякої шкоди, якщо тільки вона сама не плаче... А я дам тобі кульку, Джіме. Білу, мармурову!

Джім завагався.

— Білу мармурову кульку, Джіме! Це ж просто чудо.

— Ой, то чудова кулька, паничу Томе, побий мене Бог! Але я так страшенно боюся старої пані...

— А ще, коли хочеш, я покажу тобі свою болячку на нозі.

Джім був усього лише людина і перед такою спокусою встояти не міг. Він поставив відро, взяв білу мармурову кульку й з величезною цікавістю схилився над великим пальцем Томової ноги, з якого той помалу розмотував пов'язку. Але вже наступної миті Джім щодуху мчав вулицею, побрязкуючи відром і шулячись від болю нижче спини. Том завзято білив паркан, а тітка Поллі залишила бойовище з пантофлею в руці й тріумфом у очах.

Але завзяття Томового вистачило ненадовго. Він почав думати про те, як весело мав провести суботній день, і його опосів ще більший смуток. Скоро інші хлопці, вільні як птахи, рушать до всяких принадних місць, і як же вони збиткуватимуться з Тома, коли побачать, що він мусить працювати, — сама ця думка пекла його вогнем. Він видобув на світ свої скарби й почав роздивлятися їх: поламані дрібнички, кульки, інший мотлох, — усе воно, може, й пішло б в обмін на чужу працю, але навряд чи його вистачило б, щоб купити бодай півгодини цілковитої волі. Отож, облишивши будь-

я ку надію підкупити товаришів, він сховав до кишені ті вбогі цяцьки, і в цю ж таки темну хвилину зневіри на нього раптом зійшло натхнення. Атож, не що інше, як чудове запаморочливе натхнення.

Том узяв щітку й заходився спокійно працювати далі. Незабаром у кінці вулиці показався Бен Роджерс — той самий хлопець, чийх насмішок він боявся над усе. Бен посувався вперед таким собі веселеньким підтюпцем-вистрибцем, і це свідчило, що душа його сповнена радості й добрих сподівань. Він їв яблуко і час від часу видавав протяглий мелодійний гудок, а за ним басовите “дін-дон-дон, дін-дон-дон” — то він зображував із себе пароплав.

Наближаючись, Бен сповільнив швидкість, вийшов на середину вулиці і, нахилившись на правий борт, повернув до узбіччя — неквапливо, старанно й з належною солідністю, бо вдавав “Велику Міссурі”, що мала осадку в дев’ять футів. Він був водночас і пароплав, і капітан, і сигнальний дзвін, отож мусив уявляти, ніби стоїть сам на собі, на капітанському містку, сам дає команди й сам їх виконує.

— Спиная машину! Дін-дін-дін! — Пароплав майже втратив швидкість і, ледь посуваючись, наближався до берега.— Здай назад! Дін-дін-дін! — Обидві його руки нерухомо витяглись по боках.— Ще трохи назад з правого борту! Дін-дін-дін! Чу чу-чу! — Його права рука тим часом виписувала широкі оберти, вдаючи сорокафутове колесо.— Ще трохи назад з лівого борту! — Почала обертатися ліва рука.— Стоп, правий борт! Дін-дін-дін! Стоп, лівий борт! Помалу вперед з правого борту! Стоп! Ще трохи з лівого борту! Дін-дін-дін! Чу-чу-чу!.. Віддати носовий швартов! Ворушись!.. Віддати задній! Гей там, не барися! Намотуй, намотуй! А тепер пускай!.. Машину спинено, сер! Дін-дін-дін! Шш-ш! Шш-ш! Шш-ш!.. (Це машиніст випускав пару).

Том білив собі й не звертав на пароплав анінайменшої уваги. Бен пильно подивився на нього й мовив:

— А-а! То це тебе тут пришвартували, он як?

Відповіді не було. Том оглянув свій останній мазок очима митця, тоді ще раз легенько провів щіткою по паркану і знов подивився, як вийшло. Бен підійшов і став поруч нього. Томові так захотілось яблука, що аж слина покотилася, та він не облишав свого діла.

— То що, друже, мусимо працювати? — спитав Бен.

Том рвучко обернувся і сказав:

— А, це ти, Бене! Я тебе й не помітив.